

מסמך העקרונות של חמאס: הִיֶּהֱפֹךְ כּוֹשֵׁי עוֹרוֹ וְנִמְרַחֵב בּוֹרוֹתָיו?

גלעד שר, לירן אופק ואופיר וינטר

במאי 2017 פרסם חמאס את 'מסמך העקרונות והמדיניות הכללית'. המסמך מציג את האידיאולוגיה העדכנית של הארגון, שנועדה ליישב מתחים בין תפיסת עולמו המסורתית שבאה לידי ביטוי באמנה משנת 1988, לבין מכלול האתגרים המעשיים שעימם התמודד כשליט ברצועת עזה במשך עשור. המסמך מדגיש את האוריינטציה הלאומית של הארגון על חשבון זו האסלאמית, וחותר למצב אותו כשחקן הנהגה לגיטימי בזירה הפלסטינית והבינלאומית ולסלול את דרכו לתיקון היחסים עם מצרים. ההנהגות ברמאללה ובקהיר אינן ממהרות לשנות את יחסן לחמאס בעקבות המסמך, ודורשות מהארגון ויתורים נוספים בליווי צעדים ממשיים. באשר לישראל, אין במסמך בשורה של ממש: חמאס מסרב להכיר בישראל, להניח את נשק "ההתנגדות" ולהיות שותף מלא להסדר המבוסס על עקרון שתי המדינות.

מילות מפתח: חמאס, אש"ף, פתח, מצרים, הרשות הפלסטינית, ישראל, עזה.

בד בבד עם חילופי הגברי בהנהגת חמאס, יחיא סנוואר במקום אסמאעיל הנייה בעזה, והחלפתו של ח'אלד משעל בראשות "חמאס חוץ" בהנייה עצמו, החלו להופיע בתחילת מארס בתקשורת הערבית ידיעות בדבר פרסומו הדרמטי הקרוב של מסמך שיהווה עדכון לאמנת חמאס. בדיוק חודש לאחר מכן פרסם האתר הלבנוני 'אל-מיאדין' (המקורב לחזבאללה) גרסה מלאה – אם כי לא רשמית – של

גלעד שר, חוקר בכיר במכון למחקרי ביטחון לאומי.
לירן אופק, חוקר במכון למחקרי ביטחון לאומי.
ד"ר אופיר וינטר, עמית מחקר במכון למחקרי ביטחון לאומי.

המסמך החדש. ב־1 במאי השיק ח'אלד משעל, ראש הלשכה המדינית היוצא, את 'מסמך העקרונות והמדיניות הכללית' במסיבת עיתונאים חגיגית שנערכה בקטר. הדיון שעורר המסמך התמקד בנכונותו של חמאס להכיר במדינה פלסטינית בגבולות 1967, ובהתרת הקשר עם תנועת 'האחים המוסלמים'. פרשנים תהו אם תוכן המסמך מצביע על שינוי מהותי בעמדות הארגון, או שמא מדובר בריכוך לשוני וברענון קוסמטי של אידיאולוגיה קיימת – לטובת צרכים פוליטיים בזירה הפלסטינית, יחסי חוץ עם העולם הערבי, בפרט עם מצרים, וקבלת לגיטימציה בינלאומית. מאמר זה יתמקד בסוגיות אלו תוך ניתוח הרקע הפוליטי-היסטורי לפרסום המסמך, ההבדלים בינו לבין אמנת חמאס המקורית והתקבלותו ברשות הפלסטינית ובמצרים. טענתנו המרכזית היא שמסמך העקרונות נועד לשפר את מעמדו של הארגון מבלי שייאלץ לסגת מעקרונותיו, ולפיכך הוא התקבל ברמאללה ובקהיר כאחת בחשדנות ובספקנות. בנוגע לישראל אין במסמך בשורה של ממש: חמאס אומנם נכון להקמת מדינה פלסטינית בגבולות 1967 כשלב זמני במערכה לשחרור פלסטין "מהים ועד הנהר", אך הוא מסרב להכיר בישראל, להניח את שיק ההתנגדות ולהיות שותף מלא להסדר קבע המבוסס על עקרון שתי המדינות.

רקע היסטורי

ניצחון חמאס בבחירות למועצה הפלסטינית המחוקקת בינואר 2006 הקנה לארגון מעמד חדש והציב בסימן שאלה את ההלימה בין החזון האידיאולוגי שהוצג באמנתו ב־1988 לבין המציאות הפוליטית הקונקרטית שהתהוותה בחלוף השנים. חמאס הפך מגוף פוליטי וצבאי, אשר מהווה אופוזיציה לרשות הפלסטינית ונושא את דגל ההתנגדות האלימה לישראל, למפלגת שלטון. אולם הקהילה הבינלאומית הוסיפה לראותו כארגון טרור, והקוורטט לענייני המזרח התיכון העמיד בפניו שלושה תנאים להשתלבות במשחק הפוליטי הלגיטימי:

הכרה במדינת ישראל; הפסקת הטרור; קבלה ויישום של הסכמים קודמים בין ישראל לפלסטינים.¹

תנאי הקוורטט הביאו להרהורים ראשוניים בחמאס בנוגע לתקפות האמנה לנסיבות החדשות בדברי ימיו של הארגון, אך אלה נדחו על הסף במהרה. חמזה אסמאעיל אבו שנוב, בנו של אחד ממייסדי חמאס ומנהיגיו לשעבר ברצועה, הבהיר בפברואר 2006 שהארגון לא ייסוג מעקרונותיו, ובהם אי-ההכרה בישראל והדבקות במאבק

מסמך העקרונות נועד לשפר את מעמדו של הארגון מבלי שייאלץ לסגת מעקרונותיו, ולפיכך הוא התקבל ברמאללה ובקהיר כאחת בחשדנות ובספקנות

המזוין. במאמר באתר גדודי עז א־דין אל־קסאם, הסביר כי "חמאס מגלה פתיחות כלפי העולם, אך לא ינהל מקח וממכר על עקרונות יסוד". לפיכך, "חלום הקוורטט", כלשונו, להכרה של חמאס במדינת ישראל לא יתגשם, והוא יוסיף לראותה כ"אויב

שיש לסלקו".² ההסברים שסיפקו אבו שגב ואחרים נגעו למחויבות הארגון להגשמת רצון העם הפלסטיני, שבחר באופן דמוקרטי ב"דרך ההתנגדות", ולנאמנותו למטרותיו האידיאולוגיות. משום כך, "הניצחון בבחירות כשלעצמו אינו מהווה מטרה, אלא אחד האמצעים לשחרור האדמה ולעשיית צדק".³

הדבקות בעיקרי אמנת חמאס נותרה בעינה גם כאשר הארגון השתלט על רצועת עזה ביוני 2007, והפך שם לגורם שלטוני אחראי בלעדי. אולם האופוריה המהפכנית שהביאה את הארגון לשלטון דעכה בעשור שחלף. הסגר הביטחוני שהטילו ישראל ומצרים, הבידוד המדיני בזירות האזורית והבינלאומית, התהפוכות הגיאוגרפיות בעולם הערבי, הפילוג הפנים-פלסטיני המתמשך, השהיית המנגנונים הדמוקרטיים ובעיקר הקורבנות בנפש והנזקים לרכוש עקב שלושה עימותים צבאיים עם ישראל – כל אלו יצרו ברצועה מצוקה הולכת וגוברת, תסכול וייאוש, ופגעו בפופולריות של הארגון. נפילת שלטון 'האחים המוסלמים' במצרים ביולי 2013 ונזקי מבצע 'צוק איתן' הציבו בסימן שאלה את ההלימה בין החזון האידיאולוגי של חמאס לבין יכולתו להתמודד עם האתגרים הפוליטיים, הכלכליים והשלטוניים. בכירי הארגון הפנימו כי יש צורך בהגדלת מרחב הפרגמטיות. לפי עדויותיהם של ח'אלד משעל ואחמד יוסוף, כבר ב-2013 החליט חמאס לגבש מצע שמשקף את ההתפתחויות הרעיוניות והארגוניות שעבר הארגון מאז הקמתו ובמיוחד בעשור האחרון – מצע המותאם למדיניות הננקטת בפועל – וב-2015 החל דיון מעמיק ומדוקדק בפרטיו.⁴

הדיונים הפנימיים שנערכו בחמאס סביב עדכון האמנה עסקו במציאת נוסחה שתקנה לארגון רווח פוליטי מרבי בעלות סמלית מינימלית. בכירי הארגון הבינו את הצורך לסגל רטוריקה חדשה שתקל את ההתמודדות עם מגוון האתגרים, מבלי לזנוח את משנתו האידיאולוגית ואת עקרונותיו של הארגון. במהלך הדיונים קראו מקצת אנשי חמאס לבצע תיקונים סמנטיים ולא מהותיים בסוגיות דוגמת ההבחנה בין היחס ליהודים לעומת הסכסוך עם הכובש הישראלי, הימנעות מאזכורים אנטישמיים והתמקדות במשותף ולא במפלג בחברה הפלסטינית.⁵ לעומתם טענו אחרים בחמאס שכל שינוי שאינו כרוך בפגיעה בעקרונות הרעיוניים ממילא לא ירצה את המערב ולא יניב לארגון תועלת. הם הזהירו כי שינוי האמנה יגרום חיכוכים פנימיים, יתפרש כחולשה בעיני יריבים ויזמן לחצים נוספים מצד הקהילה הבינלאומית וישראל. הצעת פשרה שעלתה, ולבסוף גם אומצה, הייתה הותרת האמנה על כנה, במקביל לפרסום חזון עדכני בעל שם חדש, שניתן יהיה לתקנו על פי הצורך מדי תקופה.⁶

אמנת חמאס ומסמך העקרונות: מבט השוואתי

מסמך העקרונות איננו מחליף אפוא את אמנת חמאס, אך הוא כולל ארבעה חידושים עיקריים לעומתה: שימוש מופחת בעולם מושגים דתי-אסלאמי; התמקדות במרכיב הלאומי-הפלסטיני בזהות הארגון; בידול בין הגישה העוינת למפעל הצינוני ולמדינת ישראל לבין סובלנות כלפי היהודים כקהילה דתית; נכונות להקמת מדינה פלסטינית בגבולות 1967, אם כי ללא הכרה בישראל, ללא ויתור על שחרור "כל פלסטין" וללא ויתור על שיבת הפליטים.

חידושים אלה נועדו להגדיל את מרחב התמרון של הארגון, לסייע בהגעה להסכמות עם פתח בנוגע לניהול חיי העם הפלסטיני ולשפר את דימויו האזורי והבינלאומי. בראיית חמאס, הם יסייעו להציגו כארגון שחרור לאומי לגיטימי, הנבדל מתנועות טרור סלפיות-ג'האדיות שנשענות רק על חזון מהפכני דתי ואלים. השינויים הרטוריים, שמעניקים עדיפות לאוריינטציה הלאומית הפלסטינית על פני זו האסלאמיסטית, ניכרים בסעיפים רבים במסמך העקרונות. כבר בסעיף הראשון מוגדר חמאס כ"תנועת שחרור והתנגדות לאומית פלסטינית אסלאמית, שמטרתה לשחרר את פלסטין". דת האסלאם מוגדרת אומנם כ"מקור סמכות", אך יש בניסוח הנבחר נסיגה מסעיף 2 באמנת חמאס, המגדיר את הארגון כפלג של תנועת 'האחים המוסלמים' בפלסטין.⁷

הפחתת השימוש בשיח דתי מתבטאת גם ביחס של חמאס לפלסטין ולאמצעים שיש לנקוט לשחרורה. פלסטין מוגדרת במסמך העקרונות (סעיף 2) כיחידה גיאוגרפית אחת, "בלתי ניתנת לחלוקה", השוכנת "מנהר הירדן שבמזרח ועד לים התיכון שבמערב", בדומה להגדרתה באמנה החילונית של אש"ף (סעיף 2).⁸ הסעיף הנדון אף נמנע מהגדרת הטריטוריה הפלסטינית כאדמת וקף אסלאמי (הקדש) של המוסלמים לדורותיהם (כמצוין בסעיף 11 באמנה), ובוחר להתמקד בחוויית הפליטות הייחודית של העם הפלסטיני "שגורש מארצו", אשר מהווה מרכיב מרכזי בהבניית הזהות הלאומית הפלסטינית.⁹

"ההתנגדות לכיבוש בכל האמצעים [...] ובראשם ההתנגדות החמושה כבחירה אסטרטגית" מוגדרת במסמך (סעיף 25) כ"זכות לגיטימית שלה ערבים הדתות המונותאיסטיות וההסכמים והחוקים הבינלאומיים". הסעיף העוקב (26) מציין את סירוב חמאס לפגיעה בנשק ההתנגדות, ולצד זאת גם מדגיש את הניהול הגמיש של השימוש בו בתקופות של הסלמה ורגיעה, מבלי שהדבר יגרע מ"עקרון ההתנגדות".¹⁰ "ההתנגדות", בשונה מהכתוב באמנה (למשל, סעיפים 12 ו-15),¹¹ אינה מתוארת כחובה דתית אישית החלה על כל מוסלמי; מצוות הג'האד מוזכרת פעם אחת בלבד (לעומת שבע פעמים באמנה), והדגש הוא על ניהול הסכסוך יותר מאשר על הכרעתו. הדרישה להגן על נשק ההתנגדות מבטאת, כך נראה, שאיפה להשיג הכרה פנים-פלסטינית בחמאס, וייתכן שגם הכרה ערבית ובינלאומית,

ככוח התנגדות חמוש ולגיטימי שיוכל להמשיך לפעול ככוח צבאי ריבוני במסגרת הרשות הפלסטינית (בדומה למודל חזבאללה בלבנון).

מסמך העקרונות מגדיר את העם הפלסטיני כ"עם אחד" (סעיף 6), את הפלסטינים כ"תושבים הערבים שחיו בפלסטין עד לשנת 1947, ואז גורשו ממנה או שנשארו בה" (סעיף 4), ואת האזרחות הפלסטינית כ"תכונה שורשית [...] שעוברת מאבות לבנים" (סעיף 5). ההתמקדות בעם הפלסטיני מתקשרת לניסיון לטוות רטוריקה לאומית שפונה למכנה משותף רחב. המסמך מכיר באש"ף כמסגרת הלאומית של העם הפלסטיני בשטחי פלסטין ומחוצה לה, וזאת בניגוד בולט לאמנת 1988 המבקרת את אופיו החילוני של אש"ף, ומתבדלת ממנו כל עוד לא יתקן את דרכיו (סעיף 27). אש"ף, על פי המסמך, הוא ארגון הגג של ההנהגה הפלסטינית, ולכן "חובה לשמור עליו, לפתחו ולבנותו מחדש בהתאם לעקרונות הדמוקרטיה, תוך שיתוף כל מרכיבי וכוחות העם הפלסטיני" (סעיף 29).¹² בהכרה באש"ף מביע חמאס את רצונו להשתתף בתהליך קבלת ההחלטות הפלסטיני.¹³

המסמך אינו כולל ויתור על שחרור כל פלסטין, לא כל שכן – הכרה בישראל, אך בניגוד לאמנה הוא מבטא נכונות ל"הקמת מדינה פלסטינית עצמאית וריבונית שבירתה מזרח ירושלים, על בסיס קווי יוני 1967", בתור "נוסחה לאומית מוסכמת ומשותפת" (סעיף 20). למעשה, אין חידוש של ממש בתמיכת חמאס בהקמת מדינה פלסטינית ברצועת עזה ובגדה המערבית תחילה, כשלב ביניים בדרך להגשמת המטרה האסטרטגית – שחרור כל פלסטין. מנהיגי התנועה, החל באחמד יאסין, דרך מוסא אבו מרזוק וכלה בח'אלד משעל, העלו רעיונות דומים להפסקת אש

(הודנה) ארוכת טווח בתמורה להקמת מדינה פלסטינית בגבולות 1967 החל משלהי שנות השמונים.¹⁴ העלאת רעיון זה במסמך נועדה לשמש נוסחה מגשרת מול פתח, שמתבטאת בנכונות להקמת מדינה פלסטינית בגבולות מצומצמים, וזאת כדי להכשיר את הקרקע לאחדות פלסטינית.¹⁵

שינוי בולט נוסף במסמך, הקורץ לקהילה הבינלאומית, הוא הויתור על הרטוריקה האנטישמית הרווחת באמנה, דוגמת תיאור המאבק בפלסטין כ"מערכה עם היהודים", שימוש באנלוגיות בין הציונות לנאציזם ואזכור מיתוסים על היהודים המנהלים את העולם ורוקמים מזימות נוסח

"הפרוטוקולים של זקני ציון" (במבוא וסעיפים 20, 31 ו-32). המסמך מבהיר כי "המאבק במפעל הציוני אינו מאבק אמוני ביהודים" (סעיף 16), וכי האנטישמיות היא תופעה מקומית הקשורה בהיסטוריה של אירופה (סעיף 17).

המסמך אינו כולל ויתור על שחרור כל פלסטין, לא כל שכן – הכרה בישראל, אך בניגוד לאמנה הוא מבטא נכונות ל"הקמת מדינה פלסטינית עצמאית וריבונית שבירתה מזרח ירושלים, על בסיס קווי יוני 1967"

ואולם, העידון הסמנטי אינו מעמעם את השלילה החוקית, המוסרית וההיסטורית של עצם קיומה של ישראל: המפעל הציוני מוגדר "גזעני, עוין, מתנחל, מתפשט, מבוסס על גזל זכויות אחרים ואויב של העם הפלסטיני ושל שאיפותיו לחירות, לשחרור, לשיבה [פליטים] ולהגדרה עצמית" (סעיף 14); כמו כן, המפעל הציוני מתואר כאיום וכסכנה לביטחון ולאינטרסים של האומה הערבית והאסלאמית (סעיף 15); ההחלטות הבינלאומיות החל בהצהרת בלפור, דרך החלת המנדט הבריטי וכלה בהחלטת החלוקה של האו"ם נדחות כבטלות ומבוטלות מיסודן (סעיף 18); הסכמי אוסלו, התיאום הביטחוני עם ישראל והתהליך המדיני בכללותו מוצגים כמכשיר לפגיעה בזכויות הפלסטיניות וכאמצעי לחיסול הבעיה הפלסטינית, ולפיכך כבלתי קבילים (סעיפים 21 ו-22).

העמדות לעיל סותרות את עמדותיו הרשמיות של אש"ף¹⁶ ובהצגתן מתכחש חמאס לעצם ההכרה הבינלאומית בבסיס הלגיטימיות להקמת מדינת ישראל. מדובר בשלילה עקרונית של גישת אש"ף והרשות הפלסטינית לקיום משא ומתן לכינון מדינה בקווי יוני 1967, במסגרת הסדר שלום עם ישראל. יתרה מכך, גם ההסכמה של חמאס להקמת מדינה בגבולות אלו, ללא הכרה בישראל, מותנית לאורך המסמך בשלושה תנאים שמעקרים את ישימותה: שיבת הפליטים לבתיהם; התעקשות על שחרור כל פלסטין מהים ועד הנהר; דבקות בהתנגדות החמושה בבחירה אסטרטגית.

תגובות אמביוולנטיות ברשות הפלסטינית ובמצרים

מסמך העקרונות של חמאס מופנה בראש ובראשונה לרשות הפלסטינית ולמצרים – שני גורמים שתיקון היחסים עימם נתפס על ידי הארגון כחיוני להשגת לגיטימציה פנימית ואזורית ולהיחלצות מהבידוד ומהמצוקה האסטרטגית, שאליה נקלע מאז הפלת שלטון 'האחים המוסלמים' במצרים ביולי 2013. התגובות הראשוניות של שני שחקנים אלו מגלות יחס מעורב.

על פניו, המסמך התקבל בחיוב על ידי ההנהגה הפלסטינית. ג'יבריל רג'וב, חבר הוועד המרכזי של פתח, מצא בו שינוי חיובי, היות שחמאס הכיר במסגרתו בשאיפה להקמת מדינה פלסטינית בקווי יוני 1967, וקיבל את הצורך ביצירת שותפות לאומית תחת אש"ף. רג'וב התייחס בדבריו גם לחילוקי הדעות בין הצדדים, אך ציין שחמאס מייצג חלק מהעם הפלסטיני ויש להגיע עימו לפתרון פוליטי על בסיס המסמך.¹⁷ אוסאמה קואסמה, הדובר הרשמי של פתח, ואחמד מג'דלאני, חבר הוועד הפועל, בירכו גם הם על התקרבות חמאס לעמדות אש"ף, פתח ופלגים פלסטיניים נוספים, אך הוסיפו כי חלק מהנקודות במסמך מעורפלות וטעוונות הסבר.¹⁸

ואמנם, הרשות הפלסטינית עודנה חשדנית מאוד כלפי כוונות חמאס, ומגלה עמדה נוקשה ואף עוינת כלפיו. ערב פרסום המסמך החליט עבאס להקפיא את תשלום משכורות הפקידים ברצועת עזה, ודרש מחמאס להעביר את השליטה על הרצועה לידי הרשות הפלסטינית. הובהר כי אם חמאס לא ייענה לדרישות, עשוי עבאס ליישם אחת או יותר מההחלטות הבאות: הכרזה על חמאס כארגון סורר או כארגון טרור; הקפאת כספים המועברים לרצועה, ובהם אלו המוקצים לבריאות, לחשמל, למים ולשירותים חברתיים; הקפאת כל הכספים של חמאס בגדה וברצועה, ודרישה מבנקים וממוסדות כלכליים לחדול מפעילות בעזה. צעדים ראשוניים שנעשו בכיוון זה מעידים על כך שההנהגה הפלסטינית אכן נחושה להחליש את חמאס.¹⁹ המשך הלחץ מצד הרשות צפוי להעמיד את חמאס בפני שתי חלופות בעייתיות: האחת, קבלת תנאי ההנהגה הפלסטינית כפי שהם, תוך הפגנת חולשה בזירה הפלסטינית ומחוצה לה; האחרת, סירוב לתנאים תוך מאבק חזיתי ברשות, או לחלופין כניסה לסבב אלים נוסף מול ישראל.²⁰ כך או כך, לפי שעה לא הצליח מסמך העקרונות למנוע את הגברת הפיצול הפנים-פלסטיני ואת ההיפרדות ההולכת וגוברת של הגדה המערבית מרצועת עזה.

ספק גם אם הרחוב הפלסטיני רואה במסמך פתח לשינוי. סקרי דעת קהל שנערכו בשנתיים האחרונות לימדו על כך שהציבור הפלסטיני ברובו אינו מאמין ביכולתם או ברצונם של הצדדים באחדות לאומית.²¹

כתובת נוספת ואולי אף ראשית, שאליה מוען המסמך, היא מצרים. המתרחשות בין עזה לקהיר מאז הדחת 'האחים המוסלמים' בקיץ 2013 גבתה מחמאס מחיר כבד, והעמיקה את בידודו הפוליטי והפיזי. משטר א-סיסי ראה בחמאס איום ביטחוני המקרין על יציבות מצרים בכלל, וסיני בפרט, בגלל זיקתו האידיאולוגית לאחים המוסלמים וקשריו המבצעיים עם גורמים סלפיים-ג'האדיסטיים בסיני. הוא האשים את הארגון בסיוע לפיגועים נגד הצבא המצרי ולהתנקשות בתובע הכללי המצרי ביולי 2015. על רקע זה התגבר המאבק המצרי במנהרות ההברחה, ששימשו את חמאס גם למטרות כלכליות ואזרחיות, והוגבלה תנועת האנשים והסחורות במעבר רפיח.

אחד התנאים שהציבה מצרים לשיפור יחסיה עם חמאס במסגרת מגעים שקיימו הצדדים בשנים 2016-2017 היה התנתקות רשמית מתנועת 'האחים המוסלמים', והתקרבות לציר הסוני הפרגמטי על חשבון הציר השיעי בהובלת איראן, והציר האסלאמיסטי בהובלת קטר וטורקיה. מסמך העקרונות מכיל כמה סעיפים שכוונו כלפי מצרים, ובראשם השמטת הזיקה לאחים המוסלמים שמופיעה בסעיף השני של אמנת חמאס (אם כי ללא התנתקות מפורשת מתנועת האם). בהמשך לכך, בסעיף 37 במסמך נקבע כי חמאס "מתנגד להתערבות בעניינים פנימיים של מדינות [...] ובמעורבות בסכסוכים ובמאבקים ביניהן" – אות לניטרליות שהארגון כפה

על עצמו בנוגע למעורבות ביחסים בין המשטר המצרי ליריביו מבית ומחוץ. סעיף 13 שעניינו, בין היתר, סירוב לאזרוח הפליטים מחוץ לפלסטין,²² התפרש אף הוא בקהיר כאיתות חיובי, לנוכח החששות העולים במצרים מעת לעת מכך שתתבקש להקצות טריטוריה בסיני לטובת המדינה הפלסטינית.²³

ממשלת מצרים לא הגיבה רשמית על מסמך העקרונות, אך דוברים ופובליציסטים המזוהים עם המשטר הציגו כלפיו שלוש גישות נבדלות: האחת – אוהדת, שרואה במסמך פגיעה במעמדה של תנועת 'האחים המוסלמים' במצרים, ואשר מזהה בו קו ריאליסטי שמן הראוי לבחון את הפוטנציאל למיצויו; השנייה – ספקנית ומסויגת, שמצביעה על כך שהמסמך רצוף כפלי משמעויות, ולכן מביעה חשש שאימוצו על ידי חמאס הוא טקטי, אופורטוניסטי ושטחי, ואיננו מגלם מפנה אמין, עמוק ואסטרטגי בדרך ובמשנה הרעיונית; הגישה השלישית מהווה מעין גישור בין השתיים הקודמות, וקוראת לשפוט את חמאס במבחן המעשה.

הגישה האוהדת גורסת שהמסמך מבטא מפנה היסטורי בעמדות חמאס, והוא צעד שמכשיר את הקרקע לתמיכה בהסדר מדיני על בסיס קווי 1967, להשתלבות מחודשת במערכת הפוליטית הפלסטינית ולהסדרת היחסים עם מצרים.²⁴ דוברים מצרים רשמיים העריכו שחמאס מבין שזיקתו לאחים המוסלמים מסבה נזק ליחסיו עם מצרים ולעניין הפלסטיני עצמו, ולכן החליט לבטלה.²⁵ כמה פובליציסטים בעיתונים ממסדיים מצריים אף סברו שעל קהיר להיענות לידו המושטת של חמאס. בראייתם מעיד המסמך על רצונו של הארגון להיחשב ל"חלק מהפתרון" האזורי והבינלאומי, ובכך הוא מזמן למצרים הזדמנות לשקם את מעמדה המוביל, תוך מילוי תפקיד במאמצי הפיוס בין פתח לחמאס ובקידום תהליך השלום הישראלי-פלסטיני.²⁶ היו גם מי שהזדרזו לראות במסמך הודאה היסטורית של חמאס בפרט, ושל הפלסטינים בכלל, בצדקת דרך השלום הריאליסטית שעיצב סאדאת, אשר הייתה לפנים מושא לחתרנות, להשמצות ולניגוח מצידם.²⁷

התייחסויות אוהדות נוספות של מצרים הרשמית למסמך העקרונות נגעו לסוגיות פוליטיות פנימיות, ובראשן השלכותיו השליליות על 'האחים המוסלמים' – יריבי המשטר. בית הפסיקה המצרי הגדיר את השמטת הזיקה של חמאס לתנועת האם כ"הפסד חדש המצטרף אל הפסדי 'האחים המוסלמים' בשנים האחרונות", שמחייבם לבחון מחדש את מדיניותם החתרנית כלפי מצרים.²⁸ יצוין ש'האחים המוסלמים' במצרים נחלקו גם כן – בתגובותיהם למסמך – בין זרם שמרני, שהזהיר מפני המדרון הפרגמטי החלקלק שאליו עלול חמאס לצעוד,²⁹ לבין זרם רפורמיסטי, שראה בחיוב את יכולתו להפגין גמישות רעיונית ולהסתגל לנסיבות המשתנות.³⁰ לעומת גישה זו, כמה חברי פרלמנט מצרים ובעלי טור בעיתונות המצרית הממסדית פקפקו במהימנות המסמך ובשינויים שהוא מייצג, וגרסו שחמאס אימץ שינויים אלו מסיבות אופורטוניסטיות וטקטיות בלבד.³¹ בהקשר זה טענו כי חמאס

כשל בצעידת "המייל הנוסף", שהיה מאפשר להכשירו כשותף לתהליך השלום, מכיוון שנצמד במשתמע למתכונת הישנה של "הודנה ארוכת טווח" תוך דבקות לא־ריאלית בשחרור פלסטין מהים ועד הנהר.³² מוחמד אבו אל־פדל, סגן עורך 'אל־אהראם', הצביע על כך שהמסמך מכיל סתירות פנימיות למכביר, ובהן: הכרה בגבולות 1967 ללא הכרה בישראל; חתירה לפעילות פוליטית תוך שמירה על נשק ההתנגדות; התעלמות מהזיקה לאחים המוסלמים לצד היצמדות למסגרת הרעיונית של תנועת האם. חמאס, לדבריו, ניסה לאחות בין ניגודים חריפים כדי לגשר על חילוקי דעות פנימיים ולרצות קהלי יעד שונים, אך הוא "לא יוכל להונות את כל האנשים כל הזמן", ויצטרך – במקודם או במאוחר – לקבל הכרעות היסטוריות בסוגיות הרות הגורל שעומדות על הפרק.³³

גישה מצרית שלישית נגזרה מהגישה הספקנית שהוצגה לעיל, וקבעה שחובת ההוכחה מוטלת על חמאס לנוכח טבעו המעורפל של מסמך העקרונות. ה"מבחנים" השונים שהוצבו לחמאס בעיתונות המצרית הממסדית כללו צעדים קונקרטיים בסוגיות אזוריות ודו־צדדיות כגון: קבלת יוזמת השלום הערבית; הכרה בהסדר מדיני בגבולות 1967; כיבוד תפקידה של מצרים בתהליך השלום; אי־מעורבות במאבקים בין־ערביים; סיום הפילוג הפנימי עם פתח וכינון ממשלת אחדות פלסטינית; ויתור על ניהול רצועת עזה כישות מדינית נפרדת; מסירת מפות המנהרות בגבול עזה למצרים והתחייבות שלא לבנות מנהרות חדשות; הפסקת התמיכה והמעורבות בטרור.³⁴ אלו התניות מצריות מפורטות, והן נוקשות בחלקן אף יותר מתנאי הקוורטט, שחמאס דחה בעקביות מאז שנת 2005.

סיכום ומשמעויות

מסמך העקרונות של חמאס מציג פרשנות עדכנית למדיניות הארגון, שמבוססת על יישוב המתחים בין תפיסת עולמו המסורתית, כפי שהיא מתבטאת באמנה מ־1988, לבין מכלול האתגרים המעשיים שעימם התמודד בעשור האחרון. המסמך מדגיש את האוריינטציה הלאומית של הארגון על חשבון זו האסלאמית, מתמקד בנרטיבים פלסטיניים ייחודיים ומדגיש את המאבק הלאומי ב"מפעל הציוני" במקום ביהודים. הוא אומנם מהווה שלב טקטי בהתפתחות הרטוריקה הרשמית של חמאס, אך אין בו כשהוא לעצמו כדי לסמן שינוי מהותי באסטרטגיה של הארגון.

מוחמד אבו אל־פדל:
המסמך מכיל סתירות
פנימיות למכביר, ובהן:
הכרה בגבולות 1967
ללא הכרה בישראל;
חתירה לפעילות פוליטית
תוך שמירה על נשק
ההתנגדות; התעלמות
מהזיקה לאחים
המוסלמים לצד היצמדות
למסגרת הרעיונית של
תנועת האם

המסמך מבטא חתירה של חמאס לשוב ולהשתלב כשחקן לגיטימי בזירה הפלסטינית, ולסלול את הדרך לתיקון היחסים עם מצרים. אולם מסתמן שההנהגות

ברמאללה ובקהיר אינן ממהרות להסתפק בגמישות הרטורית המוצעת במסמך, ודורשות מהארגון ויתורים נוספים בליווי צעדים קונקרטיים. השתיים מודעות למצוקה שבה מצוי חמאס, ומחדדות בפניו את הבחירה בין פרגמטיזם מדיני לבין דבקות בעקרונות אידיאולוגיים נוקשים. עד כה מתעקש חמאס להוסיף ו"לאחוז את החבל משני קצותיו", ומסרב להכריע בין שתי החלופות הקשות העומדות לפתחו: ויתור על דרך ההתנגדות בתמורה לפיוס פנימי, פתיחות אזורית ולגיטימציה בינלאומית; או לחלופין – נאמנות לקו המסורתי במחיר של החרפת הבידוד והמשברים הפנימיים והחיצוניים הנובעים ממנו.

אשר לישראל, אין בשינויים הקוסמטיים שמבטא המסמך החדש לעומת האמנה כדי לערער את התפיסה כי חמאס הוא גורם מכשיל שלא זנח את ההסתה, האלימות והטרור, ואשר המאבק לחיסול ישראל מהווה מרכיב מרכזי בהווייתו. מבחינת ישראל, חמאס הוא הריבון בפועל ברצועת עזה לכל דבר ועניין, ולכן, אף אם בעקיפין – הוא כתובת. על ישראל לבחון את מדיניות חמאס במישור המעשי, ולהחליט על בסיס זה אם מרחב הפרגמטיות שאליו הארגון נכון לכאורה לנוע הופך אותו לשותף אפשרי להסדרי שלום, בהתאם לקריטריונים הבינלאומיים המקובלים. אמות המידה לטיב השינוי בעמדתו של הארגון היו ונתרו קבלת תנאי הקוורטט, לצד מרכיבים נוספים, ובראשם: השקעת כספי הסיוע הבינלאומיים בשיקום רצועת עזה במקום בהתעצמות צבאית; הפסקת הברחות הנשק לרצועת עזה; פירוז והכפפת הנשק של הארגון לסמכות פלסטינית מרכזית.

אין בשינויים הקוסמטיים שמבטא המסמך החדש כדי לערער את התפיסה כי חמאס הוא גורם מכשיל שלא זנח את ההסתה, האלימות והטרור, ואשר המאבק לחיסול ישראל מהווה רכיב מרכזי בהווייתו

אין בנאמר לעיל כדי למנוע מממשלת ישראל להפגין נכונות לצעדים הומניטריים כלפי רצועת עזה (שהיא נוקטת בפועל גם כיום), להקלות בתנועת אנשים וסחורות, ובהמשך – לשיקום שמותנה ברגיעה ביטחונית ארוכת טווח ובעצירת התעצמות הארגון. הסדרים רחבים יותר בעתיד יחייבו את חמאס ליותר מאשר מסמך עמום הניתן לפרשנויות סותרות.

הערות

- 1 Ben Smith, *Hamas, Fatah and the Middle East Quartet Principles*. London: House of Commons Library, May 17, 2011, P. 2, <http://researchbriefings.parliament.uk/ResearchBriefing/Summary/SN05968>
- 2 חמזה אסמאעיל אבו שוב, "ההכרה בישראל בין אמנת החמאס למצע הבחירות", גדודי השהיד עז א-דין אל-קסאם, 13 בפברואר 2006 (ערבית), <https://www.alqassam.ps/arabic/articles/details/513>

- 3 סאמי אל-ח'טיב. "ניצחון חמאס – בין עקרונות האמנה והמהמורות בדרך", גדודי
השהיד עז א-דין אל-קסאם, 16 בפברואר 2006 (ערבית),
<https://www.alqassam.ps/arabic/articles/details/518>
- 4 כ. יעקב, "מסמך חמאס: מדינה פלסטינית בגבולות 1967 כ"נוסחה מוסכמת" לחמאס
ולאש"פ, אך ללא ויתור על פלסטין מן הים ועד הנהר", **ממרי – המכון לחקר תקשורת
המזרח התיכון**, 7 במאי 2017, <http://www.memri.org.il/cgi-webaxy/item?4424>;
"ד"ר אחמד יוסוף: מסמך חמאס החדש הוא פרי של ביקורת פנימית", **אל-אמאד
לא-אעלאם**, 3 באפריל 2017 (ערבית), <https://www.amad.ps/ar/Details/166726>;
ח'אלד משעל, "מסיבת עיתונאים של תנועת ההתנגדות האסלאמית 'חמאס' על הכרזת
המסמך המדיני החדש של התנועה", **אל-ג'זירה**, 1 במאי 2017 (ערבית),
https://www.youtube.com/watch?v=GvPQ_L1BKel
- 5 "מומחים: אמנת חמאס היא מסמך היסטורי חשוב", גדודי השהיד עז א-דין אל-קסאם,
14 בדצמבר 2014 (ערבית), <https://www.alqassam.ps/arabic/news/details/6649>
- 6 אבראהים אל-מדהון, "אמנת חמאס והדרישות לשינוי", **אל-מכאן**, 18 בדצמבר 2014
(ערבית), <http://www.almakan.co.il/?mod=articles&ID=47699>
- 7 תנועת ההתנגדות האסלאמית חמאס – פלסטין. **מסמך העקרונות והמדיניות הכללית.**
עזה, 1 במאי 2017, עמ' 1 (ערבית),
<http://hamas.ps/ar/uploads/documents/599abf9aafa1b76837c1242eb229e87b.pdf>
- 8 אל-ג'זירה, **האמנה הלאומית הפלסטינית של הארגון לשחרור פלסטין** (ערבית),
[http://www.aljazeera.net/specialfiles/pages/25de66cd-075b-4c8e-9bc3-
ddf5ef253676](http://www.aljazeera.net/specialfiles/pages/25de66cd-075b-4c8e-9bc3-ddf5ef253676)
- 9 Esther Webman, "The Evolution of the Founding Myth: The Nakba and Its
Fluctuating Meaning", *Palestinian Collective Memory and National Identity*, New
York: Palgrave Macmillan, 2009. p. 29.
- 10 חמאס, **מסמך העקרונות**, עמ' 4 (ערבית),
<http://hamas.ps/ar/uploads/documents/599abf9aafa1b76837c1242eb229e87b.pdf>
- 11 מכון ראות, **אמנת תנועת ההתנגדות האסלאמית – פלסטין (חמאס)**, עמ' 1, 5-6,
[http://reut-institute.org/data/uploads/officialheb/20060206Hamass%20Covenant.
pdf](http://reut-institute.org/data/uploads/officialheb/20060206Hamass%20Covenant.pdf)
- 12 חמאס, **מסמך העקרונות**, עמ' 5 (ערבית),
<http://hamas.ps/ar/uploads/documents/599abf9aafa1b76837c1242eb229e87b.pdf>
- 13 Khaled Elgindy, "Lost in the Chaos: The Palestinian Leadership Crisis",
The Washington Quarterly, Vol. 38. No. 4, Winter 2016. p. 137,
[https://pdfs.semanticscholar.org/cd6e/aabcaac1f19fbf95eb7f6052e9da10ebc939.
pdf](https://pdfs.semanticscholar.org/cd6e/aabcaac1f19fbf95eb7f6052e9da10ebc939.pdf)
- 14 אוריה שביט ואופיר וינטר, **אויבי, מורי: הציונות וישראל במשנתם של אסלאמיסטים
וליברלים ערבים**, תל-אביב: הקיבוץ המאוחד ומרכז תמי שטינמץ למחקרי שלום, 2013.
עמ' 72-74; **פרוטוקול המפגש שבו נכח כבוד האמיר "ישמרהו אללה" עם הנשיא
הפלסטיני וחאלד משעל ומשלחותיהם**, ישיבה שנייה בתאריך 22 באוגוסט, 2014. דוחה,
קטר, 23 באוגוסט 2014, עמ' 5 (ערבית),
<https://www.slideshare.net/khalidao/ss-38753671>
- 15 "ד"ר אחמד יוסוף: מסמך חמאס החדש הוא פרי של ביקורת פנימית",
<https://www.amad.ps/ar/Details/166726>

- 16 מסמך הכרזת העצמאות, מען, 14 בנובמבר 2010 (ערבית),
<http://www.maannnews.net/Content.aspx?id=333662>
- 17 "אל רג'וב: מסמך חמאס הוא שינוי פרגמטי פוליטי חיובי", פלסטין אל-אן, 2 במאי, 2017 (ערבית),
<http://paltimes.net/post/162525/>
- 18 בסאם ג'לאל אל-קאסם ורביע מוחמד אל-דנאן, מסמך חמאס הפוליטי – עמדות ותגובות, בירות: מרכז אל-זיתונה למחקר ולייעוץ, 21 ביוני 2017, עמ' 31, 35 (ערבית),
<https://goo.gl/9HLaZQ>
- 19 אמיר בוחבוט, "מתאם הפעולות בשטחים: ניאלץ להפחית את אספקת החשמל לעזה", וואלה, 25 במאי, 2017,
<http://news.walla.co.il/item/3067985>
- 20 האני אל-מצרי, לאחר הפסקת המשכורות והאיום בהחלטות לא הגיוניות: המצב הפלסטיני לאן? רמאללה: המרכז הפלסטיני למחקרי מדיניות ולמחקרים אסטרטגיים – מסאראת, 16 באפריל 2017, עמ' 2, 5-9 (ערבית),
http://www.masarat.ps/sites/default/files/content_files/tqdyr_strtyjy_-_bd_khsm_lrwtb_lwd_l_yn.pdf
- 21 Index PSR Polls: <http://www.pcpsr.org/en/node/154>
- 22 חמאס, מסמך העקרונות, עמ' 3 (ערבית),
<http://hamas.ps/ar/uploads/documents/599abf9aafalb76837c1242eb229e87b.pdf>
- 23 למשל: עבד אל-נאצר סלאמה, "מסמך חמאס", אל-מצרי אל-יום, 4 במאי 2017 (ערבית),
<http://www.almasryalyoum.com/news/details/1128759>
- 24 האלה מוצטפא. "העסקה הגדולה", אל-אהראם, 20 במאי 2017 (ערבית),
<http://www.ahram.org.eg/NewsQ/595029.aspx>
- 25 ח'אלד אל-סמעאה "הצורך במסמך חמאס", אל-אהראם, 7 במאי 2017 (ערבית),
<http://www.ahram.org.eg/NewsQ/593092.aspx>
- 25 סיד אל-חדידי, "מצרים – מילת הקוד לסיום 29 שנות קשר של חמאס עם האחים [המוסלמים]", אל-מוניטור, 9 במאי 2017 (ערבית),
<http://www.al-monitor.com/pulse/ar/contents/articles/originals/2017/05/egypt-brotherhood-links-hamas-relations.html>
- פארוק ג'וידה, "האם אתה מאמין לחמאס?", אל-אהראם, 3 במאי 2017 (ערבית),
<http://www.ahram.org.eg/NewsQ/592417.aspx>
- 26 מוחמד כמאל, "כיצד נתייחס למסמך חמאס?", אל-אהראם, 12 במאי 2017 (ערבית),
<http://www.ahram.org.eg/NewsQ/593845.aspx>
- סמיר פרג', "הנשיא טראמפ במזרח התיכון – מבט אנליטי", אל-אהראם, 20 במאי 2017 (ערבית),
<http://www.ahram.org.eg/NewsQ/595036.aspx>
- 27 סעד אל-דין אבראהים, "הנורמליזציה של חמאס שהתנגד לנורמליזציה", אל-מצרי אל-יום, 12 במאי 2017 (ערבית),
<http://www.almasryalyoum.com/news/details/1132696>
- מורסי עטא אללה, "סאדאת, אנחנו מצטערים!", אל-אהראם, 4 במאי 2017 (ערבית),
<http://www.ahram.org.eg/NewsQ/592575.aspx>
- ג'מאל עבד אל-ג'ואד, "הרדיקלים האלה וההשתנות המופלאה שלהם", אל-אהראם, 11 במאי 2017 (ערבית),
<http://www.ahram.org.eg/NewsQ/593689.aspx>
- 28 "גוף המעקב של בית הפסיקה: התנתקות חמאס [מהאחים המוסלמים] מהווה כישלון לשיח המדכא של התנועה ודחיפה חזקה לחשבון נפש אמתי", דאר אל-אפתאא' אל-מצריה, 2 במאי 2017 (ערבית),
<http://www.dar-alifta.org/ar/Viewstatement.aspx?sec=media&ID=4999>
- 29 סעיד אל-חאג'. "האם חמאס הולך בדרכו של פת"ח?", המכון המצרי למחקרי מדיניות ואסטרטגיה, 5 במאי, 2017, (ערבית),
<https://goo.gl/AsTz4E>

- 30 עצאם תלימה, "מסמך חמאס – האם תלמד האם מבניה!?", **האחים המוסלמים – הקריאה לשינוי**, מאי 2017, <https://goo.gl/PNhHf1>
- חסן עבדאללה, "מסמך חמאס – עיון רעיוני", **האחים המוסלמים – הקריאה לשינוי**, מאי 2017, <https://goo.gl/Bf2iZZ>
- 31 מוחמד יוסוף והבה ואחרים, "חברי פרלמנט ובכירים: מסמך חמאס הוא תמרון והתנתקותם מהאחים היא הונאה אסטרטגית", **אל-וטן**, 3 במאי 2017 (ערבית), <http://www.elwatannews.com/news/details/2061694>; האני עסל, "חמאס לאחר "האיפור" הפוליטי!", **אל-אהראם**, 3 במאי 2017 (ערבית), <http://www.ahram.org.eg/NewsQ/592430.aspx>
- 32 אחמד יוסוף אחמד, "מסמך חמאס ומדינת עזה", **אל-אהראם**, 11 במאי 2017 (ערבית), <http://www.ahram.org.eg/NewsQ/593685.aspx>
- 33 מוחמד אבו אל-פדל, "האם יצליח חמאס להונות את העולם?", **אל-אהראם**, 4 במאי 2017 (ערבית), <http://www.ahram.org.eg/NewsQ/592587.aspx>
- 34 שם; עסל, "חמאס... לאחר "האיפור" הפוליטי!"; עבאס א-טראבילי, "אל תאמינו להם – זוהי ה'תקיה'", **אל-מצרי אל-יום**, 4 במאי 2017 (ערבית), <http://www.almasryalyoum.com/news/details/1128691>; מוחמד עבד אל- מקצוד, "חמאס – מאין ולאן?", **אל-אהראם**, 3 במאי 2017 (ערבית), <http://www.ahram.org.eg/NewsQ/592424.aspx>